

Ҳадис дарслари (24-дарс). Мовароуннаҳрда ҳадис ва муҳаддислар

21:00 / 13.03.2019 5897

Энди ушбу сатрлар ёзилаётган тилда сўзлашувчи халқлар юрти – Мовароуннаҳрдаги ҳадис илми тарихи, муҳаддислар ҳақида қисқача сўз юритиб ўтайлик. Бу борада аввал ҳам мақолалар ёзилган, маълумотлар тўпланиб, кичик бир китобчага тартиб ҳам берилганди. Аллоҳнинг иродаси билан бу китобча ҳижрат чоғида йўқолганича топилмади.

Аллоҳ таоло юртимизни Ислом нури билан мунаввар қилганда, баъзи саҳобаи киромларга ҳозирги Туркменистон ҳудудлари, хусусан, Нисо ва Марв шаҳарларида истиқомат қилишларини насиб этди. Албатта, саҳобалар бор жойда ҳадис дарслари уюштирилади. Одамлар теварак-атрофдан ҳам кела бошладилар. Натижада яхшигина ҳадис мактаби ташкил топди. Кейинчалик, бу мактаб Исҳоқ ибн Роҳавайҳ ал-Марвазий ва Абдуллоҳ ибн Муборак ал-Марвазий каби етук алломалар, буюк муҳаддисларни тарбиялаб етиштирди. Нисодан эса энг мўътабар олти ҳадис китоби – «Сихоҳи ситта»нинг бирини тузган Имом Насайй етишиб чиқдилар.

Ислом юртимизнинг бошқа бурчакларига ҳам тарқалиб, ерлик аҳоли Исломни яхши ўзлаштириб олди. Аллоҳ таолонинг охирги ва мукамал дини бўлмиш Исломда кишиларни ирқи, миллати, яшаш жойи, тилига қараб ажратиш йўқ эди. Ҳамма ихлосига, эътиқодига, қилган меҳнатига яраша қадр топар эди. Шунинг учун ҳам аслида қобилиятли бўлган

Мовароуннаҳр диёри аҳолиси Исломда ўз ҳаловатини топди. Ислом туфайли ҳаётнинг барча соҳаларида улкан муваффақиятга эришди. Унинг сояси остида бу диёр гуллаб-яшнади. Халқ эса ўша вақтдаги дунёнинг пешқадамларидан бирига айланди. Агар тарихга диққат билан назар соладиган бўлсак, ҳаётнинг барча соҳаларида кўзга кўринган арбоблар, дунёга донғи кетган буюк шахслар айна Ислом давлатида, исломий ҳаёт соясида вояга етганлар. Бутун оламга фан, маданият, ҳазорат (цивилизация) марказлари сифатида танилган шаҳарларимиз ҳам ўша вақтда тилга тушган.

Дунё тарихидаги оддий ҳақиқатларнинг бири шуки, илму фансиз ҳеч бир юрт, ҳеч бир халқ, ҳеч қандай жамият тараққиётга эриша олмайди. Ислом маданиятининг гуллаб-яшнаши, мусулмон ўлкаларининг жаҳон тарихи кўрмаган тараққиётга эришиши, юртларнинг обод, халқларининг пешқадам бўлиши ҳам Ислом динининг илм-фанга бўлган ўта яхши муносабатидан эди. Дунёда ҳеч бир дин, тузум, фалсафа ёки ҳаракат илм талаб қилишни ибодат даражасига кўтарган эмас, ҳар бир эркак ва аёл учун талаби илмни бешиқдан лаҳадгача фарз қилган эмас, уламоларнинг сиёҳини шаҳидлар қонига тенглаштирган эмас. Ислом эса, айнан шу ишларни қилди. Энг муҳими, Исломда булар қуруқ гап бўлиб қолмади. Ташвиқот учунгина кўтарилган шиор бўлмади. Одамларни алдаш учун эълон қилинган дастур ҳам бўлмади, аксинча, ҳақиқий амалий иш бўлди. Бу соҳада ҳам исломий бағрикенглик кўрсатилди. Ким бўлишидан қатъи назар, ҳар ким меҳнатига яраша қадрланди. Шунинг учун ҳам аслида ўтроқ, қобилиятли бўлган юртимиз аҳолиси ичидан буюк алломалар чиқди. Илмнинг турли соҳаларида дунёга донғи кетган алломаларимиз айна Ислом маданияти гуллаб-яшнаган пайтда яшаб, ижод қилганлар.

Ислом инсон ҳаётини диний ва дунёвий ҳаётга бўлмай, бир бутун нарса деб қараганидек, илмга ҳам бир бутун ҳақиқат деб қараган. Диний илмлар ёки дунёвий илмлар деган айирмачилик бўлмаган. Илм даргоҳларида турли дарслар ўқитилган. Уламолар ҳар бир илмдан имкони борича хабардор бўлишга ҳаракат қилганлар. Уларнинг маълум бир соҳада машҳур ва пешқадам бўлишларига турли илмларнинг бирида қилган кашфиёти ёки ёзган китобининг нодирлиги сабаб бўлган, холос. Агар машҳур алломаларнинг таржимаи ҳоллари билан яхшироқ танишиб чиқилса, бу ҳақиқат аниқ намоён бўлади. Биргина мисолни олайлик: Абу Али ибн Сино асли файласуф бўлган. Илми калом билан машғул бўлган. Қуръоннинг баъзи жузларига тафсир ёзган. У киши қолдирган асарлар рўйхатига бир назар солган одам буни дарҳол сезади. Лекин фалсафий

баҳслардан дам олиш вақтларида тиб илми билан ҳам шуғулланган. Шундан кўриниб турибдики, назарий илмлар амалий-тажрибавий илмларга қараганда етакчилик қилган. Исломда назарий илмлар бошида Аллоҳнинг каломига, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатига тегишли илмлар туради. Қуръони карим ва ҳадиси шарифни ўрганиш бошқа илмларнинг ривож топишига ҳам туртки бўлади. Бу ҳақиқатни юртимиз тарихида ҳам кўриш мумкин. Ўша тараққиёт даврида Қуръон ва Суннат илмлари кучли ривожланган, уларга амал қилишга эътибор катта бўлган. Шунинг учун кескин тараққиётга эришилган. Айни ўша пайтда исломий илмлар бўйича буюк имомлар етишиб чиққанлар ва ўзларининг беқиёс асарларини битганлар. Биз баҳс юритаётган ҳадис илми ҳам шу жумлага киради.

Марв ва Нисодан кейин ҳадис илми бошқа ўлкаларга ҳам тарқалди. Турли жойлардан буюк муҳаддислар етишиб чиқдилар. Уларни номма-ном санаб чиқиш мушкул, фақат энг машҳурларидан баъзиларини зикр қилиш билан кифояланамиз. Юқорида Исҳоқ ибн Роҳавайҳ ал-Марвазий, Абдуллоҳ ибн Муборак ал-Марвазий ва Имом Насайларни айтиб ўтдик. Улар билан бир қаторда Имом Бухорий, Имом Термизий, Имом Доримий Самарқандийларни ҳам бутун Ислом олами ҳадис илмининг пешволари деб тан олган. Умуман, ҳадис илми бўйича ҳеч бир мусулмон юрти бизнинг юртимиз олдига туша олмайди. Дунё бўйича энг мўътабар ҳадис китоблари олтига бўлиб, шундан бештасига ҳамма яқдил иттифоқ қилган. Булар – Имом Бухорий, Имом Муслим, Имом Абу Довуд, Имом Термизий ва Имом Насайларнинг китоблари. Шулардан учтаси – Имом Бухорий, Имом Термизий ва Имом Насайлар юртимиз фарзандларидир. Олтинчи ўринга учта китоб даъвогарлик қилади. Улардан бирининг эгаси бўлмиш Имом Доримий Самарқандий ҳам бизнинг юртимиздан чиққан. Яна Имом Бухорийнинг «Саҳиҳ»лари Қуръондан кейинги энг ишончли китоб деб тан олинган.

Албатта, бундай натижаларга эришиш ўз-ўзидан бўлавермайди. Ўша вақтдаги илмий муҳит, турли ҳадис мактаблари орасидаги ўзаро мусобақа, устоз ва толиби илмларнинг кўплиги тараққиётга ўз ҳиссасини қўшган. Бу қадар буюк имомларнинг етишиб чиқиши ўз-ўзидан, яъни пойдеворсиз, асоссиз, керакли омилларсиз бўлмайди. Бу қадар мўътабар китобларнинг пайдо бўлиши тасодифан эмас.

Кейин таназзул замони келди. Исломдан, Ислом руҳидан узоқлашиш, бу руҳдаги илмий ҳақиқатдан узоқлашиш оқибатида элу юрт инқирозга учради. Бутун Ислом олами қатори, бизнинг юртимиздаги ишлар ҳам

орқага кета бошлади. Ислоний илмларни ўрганиш издан чиқди. Қуръону ҳадис ўрнига Мантиқ, Илми Каломга ўхшаш нарсалар кириб келди. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадисларини ўрганиб, уларга амал қилишнинг ўрнига подшоҳнинг аркида бир киши «радди бало» деб, «Саҳиҳ Бухорий»ни очиб ўтирадиган бўлди. Бу ишларнинг Ислон динидек илоҳий низомга, охириги илоҳий китоб – Қуръонга, охириги Пайғамбар – Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга мансуб кишилардан чиқиши улкан жиноят эди. Бундай жиноят эса жазосиз қолмайди. Жазо ҳам кўп куттирмади. Мазкур жиноят оқибатида аввал юрт хароб бўлди, ундан қут-барака кўтарилди. Орада хилоф, низо ҳукм сурадиган бўлди. Охир-оқибат элу юрт аввал Қайридинларнинг, кейин худосизларнинг асорати остида қолди. Худосизлар Ислонга оид ҳамма нарсани маҳв этдилар. Имом Бухорий юрти ҳадис у ёқда турсин, Пайғамбар алайҳиссаломнинг ўзларини ҳам танимайдиган юртга айланди. Юртимизга дунёнинг турли бурчакларидан одамлар келиб, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадисларини ўрганар эдилар. Худосизлар даврида эса дунёнинг турли бурчакларидан келганлар худосизликка, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламни ва у зот соллаллоҳу алайҳи васалламга тегишли ҳар бир нарсани сўкишга ўргатилди. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадислари у ёқда турсин, ҳадис битилган ҳарфларни биладиганлар ҳам мусулмонликда айбланиб, қириб ташланди, таъқиб этилди.

Кейинчалик иккинчи жаҳон уруши бошланиб, худосизлар бошига мусибат тушгандан сўнг алдов мақсадида давлат назорати остида маълум шахсларга дин билан шуғулланишга, санокли одамларга таълим олишга ижозат берилди. Ана шунда «Мишкотул-Масобийҳ» китобининг бир нави ўқитилди. Лекин халқ оммаси саводсиз, она тилида ҳеч қандай китоб йўқ эди. Фақат Саййид Маҳмуд Тарозий ҳазратларининг ҳижратда юриб, «Риёзус-Солиҳийн»дан таржима қилган ва чоп эттирган нусхалари бор эди, холос. У ҳам кўпчиликка етиб бормаган эди. Татаристонда ҳам «Мишкот»ни араб тилида ўқий оладиган баъзи кишилар бор эди. Бу китоблар худосизларнинг давлат тўнтаришидан аввал турли йўллар билан маҳфий чоп қилинган эди. Шунингдек, татар тилида босилган «Минг бир ҳадис» ва «Жавомиъул-калим» ҳам санокли кишиларга насиб этган эди. Сиёсат ўзгаргач, баъзи ҳадислар таржимаси матбуотда эълон қилинди. Яхши ният билан «Саҳиҳ Бухорий» таржимасига қўл урилди. Аммо тўс-тўполонлар оқибатида бу иш таржимонларнинг шахсий ишига айланиб қолди. Илмдан хабари бор кишилар ҳам ҳадисларнинг маъносини айтиб беришга қўлларидан келганича ҳаракат қилдилар. Аммо бу ишларнинг ҳаммаси

режасиз, илмий равишда эмас эди. Шунинг учун ҳам кишилар, хусусан, бир оз диний саводи борлар орасида турли саволлар пайдо бўла бошлади, тушунмовчиликлар келиб чиқди. Пайдо бўлган саволларга илмий жавоб берадиган кишиларни топиш қийин, тушунмовчиликларни бартараф қилиш ундан ҳам мушкул эди. Бунинг устига, баъзи кишилар ҳадисларни ўзларича талқин қила бошладилар. Мисол учун, умрларида нима гуноҳ бўлса қилиб юрганлардан ҳажга бориб келиб, «Мана, ҳажга бориб, гуноҳларимиз ювилди, яна бир борсак, кейингилари ҳам ювилади», деб, гуноҳ ишларни аввалгидан ҳам кўпроқ, тап тортмай қилаверадиگانлар ҳам чиқди. «Жума намози икки жума орасидаги гуноҳларни ювади», деган ҳадисни нотўғри талқин қилган баъзи кишилар ҳафтада бир марта жумага келиб қўйиб, бошқа вақт гуноҳ ишларда бардавом бўлаверишди. Яна баъзилар «Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам «Лаа илааҳа иллаллоҳ»ни айтган жаннатга киради», деган эканлар, намоз ўқимаса ҳам бўлаверар экан», дея хулоса чиқардилар. Ҳатто баъзилар ўз мақолаларида таржима қилинган ҳадислардан нотўғри далиллар келтира бошладилар.

Буларнинг ҳаммаси халқимизга Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатлари, ҳадислари ҳақида керакли маълумотларни илмий ва тартибли равишда тақдим қилиш зарурлигини тақозо қилар эди. Қуръони карим тафсири билан машғул чоғимда биров шу ишни қилармикан, деб кутдим. Лекин ҳеч ким бу ишга қўл урмади.

Бу орада «Тафсири Ҳилол»ни тугаллаб, Қуръондан кейин иккинчи масдар ҳисобланган ҳадиси шарифларга доир бир китоб ёзиш истаги туғилди. Бу тўғрида кўп мулоҳазаларга бордик, асримизнинг етук уламолари, ёру дўстларнинг турли фикр-истакларини ўрганиб чиқдим. Баъзилар «Мишкот»га шарҳ ёзишни маслаҳат беришди, мисрлик уламолар эса кенг кўламли, иложи бўлса, мавсуъий (энциклопедик) иш қилишни таклиф этишди. Турли мавзулардаги энг мўътабар ҳадислардан тўпланган «Қирқ ҳадис» китобини тасниф қилиш фикри ҳам туғилди. Ўйлай-ўйлай, ҳозирги куннинг долзарб муаммоларини баён этувчи ҳадисларни тўплаб, уларни шарҳ қилиш мацқул кўрилди. Қоҳирадаги бир воқеа туртки бўлди-ю, бу ишни қай йўсинда бошлаш узил-кесил ойдинлашди.

1417 ҳижрий сана бошларида (милодий 1996 йилнинг майида) Мисрда Ислом давлатлари уюшмаси Кенгаши бўлиб ўтди. Кенгашда Бош котибнинг қарорига биноан Бутун дунёда муштарак исломий амал стратегияси қабул қилинди. Ушбу стратегияни татбиқ этиш воситаларини ишлаб чиқиш илмий гуруҳи Ислом оламида олиб борилаётган назарий ва амалий ишларни

мувофиқлаштириш зарурлигини, бу соҳада ҳар бир давлат ўз ҳолича фаолият юргизиш оқибатида куч ва имкониятлар парчаланиб кетаётганлигини таҳлил этиб, истиқбол режаларини белгилади.

Йиғилишимиз тугагач, Мисрдаги китоб дўконларидан бирида Қоҳирадаги «Азҳари шариф»нинг етук шайхларидан бири Шайх Мансур Али Носиф раҳматуллоҳи алайҳининг тасниф этган китобларини кўриб қолдим. Бу ўша мен орзу қилиб юрган китоб бўлиб, унда юқорида тилга олинган беш саҳиҳ ҳадис китобларидан олинган энг сара ҳадислар такрорсиз келтирилган ва бобларга ажратилган эди.

Китоб билан батафсилроқ танишган сарим унга ихлосим орта борди. Муаллиф мазкур китобига умрининг етти йилини сарфлабди, унга юқоридаги беш китобдан ташқари, бошқа асарлардан ҳам ҳадисларни қўшибди, ўша вақтнинг машҳур уламолари ёзган таҳсинга тўла тақризлар ҳам китоб аввалида келтирилибди.

Каминада ҳам Шайх Мансур Али Носиф раҳматуллоҳи алайҳининг мазкур «Ат-тожул-жомец лил-усул фий аҳадийсир-Расул» китобларини асос қилиб олган ҳолда «Ҳадис ва Ҳаёт» номи билан тўлароқ бир ҳадис китоби тузиш истаги туғилди.

Қўлингиздаги китобда Шайх ҳазратларининг китобларида келтирилган ҳадислар қўшимча маълумотлар билан изоҳланади. Масалан, у киши ҳадисларни қайси имомнинг китобидан олганларини қисқача айтиб ўтиб кетганлар. Биз эса ўша имомларнинг тўлиқ таржимаи ҳоллари, илмий фаолиятлари, китоблари ҳақида муфассалроқ маълумотлар беришга ҳаракат қилдик. Ҳар бир боб, мавзунинг Исломдаги ўрни, аҳамияти, ҳикмати ҳақида имконият даражасида сўз юритилди. Шунингдек, ҳадиси шарифни ривоят қилган саҳобийнинг таржимаи ҳоллари ҳам келтириб ўтилди. Сўнгра ҳадиси шариф матни таржима қилиниб, ундаги шарҳга муҳтож ибора ва тушунчалар шарҳланди, ҳадисдан келиб чиқадиган шарций ҳукмлар, олинадиган фойдалар ҳам келтирилди. Борди-келди ва турли алоқалар ривожланиши натижасида бошқа фикҳий мазҳаб вакиллари билан танишув ва мулоқотлар чоғида туғилажак саволлар жавобсиз қолмаслиги учун ўрни келганида, турли мазҳабларда ҳадислардан қандай фойдаланилганлиги ҳақида ҳам маълумот бериб ўтамиз. Кейин ҳадиси шарифни бугунги кунимизга боғлаш, ундан қандай самара, фойда олиш мумкинлиги ва бошқа мулоҳазалар ҳақида ҳам атрофлича сўз юритамиз. Шайх Носифнинг китобларидаги матн араб ҳарфлари ила берилиб, кейин эса сўзма-сўз таржимаси қалин ҳарфлар

билан терилди.

Бу ўта масъулиятли ишда аввалу охир, азалийу абадий суюнчиғимиз Аллоҳ таолонинг Ўзидир. Аллоҳ таолонинг Ўзидан ёрдам ва тавфиқ, ихлос ва саодат тилаймиз. Аллоҳ таолодан фикримизни чуқур, зеҳнимизни ўткир, хотирамизни кучли, хотиримизни жам, ўзимизни тинч-омон, соғ-саломат қилмоғини илтижо ила сўраймиз. Қўлларимизни тазарруъ ила кўтариб, кўзларимизда ёш билан Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло барча ишларимизда, хусусан, ушбу камтарона ёзувларимизда Ўзи мададкор бўлишини ёлвориб сўраймиз. Ушбу китоб тезроқ халқимизга етиб бориб, Пайғамбар алайҳиссаломнинг Суннати мутоҳхараларини кенг ва чуқур ўрганишлари, унга оғишмай амал қилишларида зарур қўлланма бўлишини Аллоҳ таоло насиб этсин! Омин!

«Ҳадис ва ҳаёт» китобидан